

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ПІДРОБЛЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ ДОКУМЕНТІВ В ПРОЦЕСІ ЇХ ОГЛЯДУ

LOOK FOR SIGNS OF FORGERY OF BANK SETTLEMENT DOCUMENTS DURING THEIR INSPECTION

Попович І.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Ужгородського національного університету

У статті розглянуто проблемні питання організації та здійснення контролю банківських документів працівниками банку з метою виявлення ознак їх підробки. Перевірка співробітниками банку змісту і форми документів дає можливість не лише здійснювати відповідні банківські операції, а й виявити серед значного масиву документів ті, що мають ознаки підроблення.

Ключові слова: злочини в банківській системі, попередження злочину, платіжний документ, підроблення, реквізит захисту, ознаки підробки документа.

В статье рассмотрены проблемные вопросы организации и осуществления контроля банковских документов работниками банка с целью выявления признаков их подделки. Проверка сотрудниками банка содержания и формы документов дает возможность не только осуществлять соответствующие банковские операции, но и выявить среди значительного массива документов имеющие признаки подделки.

Ключевые слова: преступления в банковской системе, предупреждение преступлений, платежный документ, подделка, реквизит защиты, признаки подделки документа.

Considered problematic issues of the organization and monitoring of bank documents by bank employees for signs of forgery. Checking bank employees content and form of the documents makes it possible not only to implement the relevant banking operations, but also to identify among the vast array of documents with signs of forgery.

Key words: bank system crimes, crime prevention, according document, forging, security elements, signs of forget documents.

Актуальність теми. Останніми роками на території всіх регіонів України все частіше фіксуються випадки виявлення підроблених платіжних документів, що викликає занепокоєння не лише у працівників банківських структур, а й у правоохоронних органів. Зміна соціально-політичної та економічної ситуації в Україні, невпинний розвиток ринкових відносин і різних форм власності викликали різке збільшення кількості злочинів, пов'язаних із виготовленням та використанням підроблених банківських платіжних документів, а саме: цінних паперів (акцій, облігацій, векселів та ін.) і вітчизняних та зарубіжних паперових грошових знаків. Зазначені документи призначені для тривалого перебування в обігу і, як свідчить практика, часто стають об'єктами злочинних посягань. У зв'язку з цим особливої уваги набувають розробка високих вимог до спеціальних засобів захисту банківських документів, підвищення якості проведення криміналістичних досліджень банківських документів із спеціальними засобами захисту.

Сприйняття важливості та необхідності розв'язання цих питань постійно викликало інтерес вчених-криміналістів і практиків. Проблемою криміналістичного дослідження документів із спеціальними засобами захисту в різний час займалися: М.А. Анчабдзе, О.В. Воробей, І.В. Гора, О.О. Гусев, Н.І. Клименко, В.А. Колесник, В.К. Лисиченко, С.Д. Павленко, В.М. Палій, С.Ю. Петряев, Є.С. Попов, І.Я. Фрідман, С.Б. Шашкін та багато інших. Проте, віддаючи

належне сучасному науковому рівню і ступеню розробленості проблем техніко-криміналістичного дослідження документів, слід визнати, що здійснені дослідження не вичерпують усього кола питань, які постають перед фахівцями в період реформування соціально-економічного устрою, динамічного розвитку криміналістичної науки і експертної практики, науково-технічного прогресу. Недостатня розробленість теоретичних, організаційних та методичних проблем техніко-криміналістичного дослідження документів із спеціальними засобами захисту вже зараз негативно впливає на практику виготовлення та використання банківських документів із спеціальними засобами захисту, забезпечення їх цими засобами відповідно цінності та важливості документа, ускладнюють встановлення під час перевірки в банківських установах наявності спеціальних засобів захисту та їх відповідності певним вимогам. Своєчасне виявлення працівниками банків серед великого масиву таких об'єктів підроблених слугує запобіганню вчинення незаконних операцій з їх використанням.

Виклад основного матеріалу. Діяльність банків завжди пов'язана із створенням, перевіркою й використанням різноманітних документів і зокрема тих, що відображають та забезпечують розрахунки в готівковій та безготівковій формах. Ретельна перевірка співробітниками банку змісту й форми документів дає можливість не лише здійснювати відповідні банківські операції, а й виявити серед величезного

масиву документів ті, що мають ознаки підроблення і з використанням яких можуть бути вчинені протиправні дії. Огляд співробітниками банків документів під час їх приймання та опрацювання і вивчення на предмет виявлення в них ознак підробки є, по суті, окремою формою їх попереднього криміналістичного дослідження. Таке дослідження здійснюється співробітниками банків самостійно або із залученням спеціалістів банку з числа спеціально підготовлених осіб, але без звернення за допомогою до фахівців з експертних служб правоохоронних органів, котрі мають спеціальні знання в галузі техніко-криміналістичної експертизи документів. Поняття дослідження фахівцями певних об'єктів не можна визначати лише у вузькому розумінні як діяльність спеціаліста, експерта або вченого. Дослідження – це цілеспрямований робочий процес будь-якого суб'єкта, який прагне пізнати окремі предмети, їх властивості, явища природи чи суспільного життя. Воно містить в собі низку взаємопов'язаних компонентів: від постановки завдань, огляду, аналізу, узагальнення тощо до формулювання і обґрунтування висновків. В багатьох сферах людської діяльності висновки за результатами здійснених досліджень слугують забезпеченню виконання завдань, які формують зміст такої діяльності. Ось чому знання порядку, правил, умов, інструментарію дослідження певних об'єктів часто визначає результативність самої діяльності. Важливу складову в діяльності банківських установ становить робота їх співробітників із приймання й аналізу різноманітних документів, що можуть бути простими за формою та змістом, документів, які посвідчують особу, грошових знаків у вітчизняній та іноземній валюті, цінних паперів, які мають низку складних реквізитів захисту від підроблення, тощо.

Робота з приймання та перевірки документів здійснюється працівниками банку повсякденно і на різних ланках обробки банківських документів. Кожна з таких ланок має конкретні завдання щодо вивчення ознак документів за їх змістом, формою, призначенням тощо, а результати такої роботи стають підставою для виконання відповідних банківських операцій або їх заборони чи скасування. На підставі вивчення досвіду роботи з перевірки документів працівниками банківських установ ми пропонуємо розрізнити три види контролю документів з метою виявлення їх підробки за рівнем використання співробітниками банку спеціальних знань з дослідження документів: первинний, спеціалізований і кваліфіковане дослідження документів.

Завдання первинного контролю документів у технічному відношенні можна звести до виявлення підроблених документів за розпізнавальними ознаками підроблення. Важливою умовою, що визначає техніку і якість первинного контролю документів, є систематичне навчання банківських працівників роботі з банківськими документами на предмет виявлення в них ознак підробки, вивчення фахівцями банку типових випадків підроблення розрахункових та інших документів, засвоєння розпізнавальних ознак підроблення.

Завданням спеціалізованого контролю є поглиблена перевірка співробітниками банків документів, котрі викликають сумніви щодо їх справжності. У цьому випадку особа, котра здійснює поглиблену перевірку, повинна мати більше широкі та глибокі знання в галузі криміналістичного дослідження документів. Як правило, такими особами можуть бути спеціально підготовлені співробітники банку з відділів фінансової та економічної безпеки.

Кваліфіковане дослідження є завершальною ланкою контролю документів. На цій стадії контролю й перевірки здійснюється детальне дослідження з використанням сучасних технічних засобів усіх складових елементів документа. Здійснювати таку перевірку, а з огляду на її сутність – первинне криміналістичне дослідження документів, на наш погляд, повинні фахівці в галузі дослідження документів за штатними посадами працівників банку. Спеціаліст у загальному розумінні – це особа, яка володіє професійно певним фахом. У правозастосовній практиці в якості спеціаліста виступають будь-які особи, чий спеціальні знання необхідні для визначення природи, сутності, властивостей об'єктів, явищ, пізнання котрих необхідне для встановлення істини [1, с. 18]. Спеціалісти банківських установ не мають статусу судових експертів і не можуть вважатися процесуальними особами в разі досудового розслідування кримінальних проваджень, проте рівень їх фахової підготовки та їхнє технічне оснащення повинні задовольняти найвищим вимогам, що ставляться до спеціалістів в галузі криміналістичного дослідження документів.

Ми також вважаємо, що у захисті документів необхідно заздалегідь передбачити запровадження під час їх виготовлення диференційованих елементів захисту, котрі повинні бути розраховані на первинний контроль, спеціалізовану перевірку та детальне дослідження. Залежно від того, на який ступінь перевірки документів розраховано захист, методи безпомилкового виявлення захисних елементів можуть бути різними. Так, наприклад, якщо захист розраховано на можливість встановлення підроблення під час первинної перевірки документів, то введені в якості захисту елементи повинні бути помітними і виявлятися співробітниками, що працюють з документами, візуально, без застосування складних технічних засобів.

Для проміжного спеціалізованого контролю документів розпізнавальні особливості захисту можуть бути складнішими за методами їх виявлення, проте не менше виразними та достатньо інформативними. Ними можуть бути елементарні фізичні чи хімічні процеси, наприклад, світіння в ультрафіолетових променях, зміна кольору барвника або змісту зображення в разі огляду документа під іншим кутом зору, кольорова реакція впровадженого реагенту на дію реактиву тощо. Для кваліфікованого дослідження документів спеціалістами експертами банку мають значення ті елементи захисту, що включені у документ і котрі відомі лише обмеженому колу осіб. Відомості про такі елементи захисту документів та

місця їх розташування повинні становити державну або ж принаймні відомчу таємницю. Для розв'язання поставлених завдань працівники банків повинні наперед володіти інформацією стосовно технології виготовлення, різноманітних реквізитів захисту документів, ознак їх підроблення, а також вміти застосовувати відповідні прийоми й технічні засоби для встановлення справжності документів [2, с. 20].

Сьогодні співробітники банківських установ у переважній більшості мають необхідний рівень знань, що дає їм можливість здійснювати самостійно попередню перевірку документів, яка полягає у визначенні відповідності використаних матеріалів, поліграфічного оформлення та реквізитів захисту технологічним нормам або наявному опису і зразкам, а також наявності індивідуального комплексу як поліграфічного, так і іншого захисту, що внесені до бланку документа. Вірогідність отриманих результатів залежить від глибини проведених досліджень. В процесі накопичення практичних навичок роботи з визначення справжності документів у кожного співробітника, що перевіряє документи, виробляється своя власна схема досліджень. Але незалежно від досвіду роботи та виду досліджуваних документів вважаємо, що завжди бажаним повинно бути проведення ретельного огляду документів з використанням спеціальних технічних засобів, застосування яких розширює межі спостереження, збільшує обсяг отримуваної інформації.

Технічні засоби, що використовуються для дослідження документів з метою виявлення їх підробки, можна поділити на декілька груп: оптичні засоби, джерела освітлювання, вимірювальні пристрої. На сьогодні існує велика кількість різноманітних технічних засобів, за допомогою яких навіть без глибоких спеціальних знань можна виявляти ознаки підроблення документів. Це й джерела ультрафіолетового освітлення, і збільшувальні прилади, і комбіновані прилади, що дають змогу вивчати документи за різних режимів і типів освітлення й опромінення. Наприклад, лише зміна типу освітлення дає можливість дослідити різні властивості документа. Так, наприклад освітлення застосовують для вивчення ознак глибокого друку, що дає змогу побачити фарбу, котра розташована над поверхнею паперу; для виявлення тиснення, характерного для високого друку, а також нашарування фарби. Наскрізне світло дає змогу побачити деталі друку, переривчастість і нерівність ліній та тонів, фактуру паперу та якість волокон. Пряме світло забезпечує рівномірне освітлення всієї поверхні документа і дає змогу побачити та оцінити якість і однаковість процесу друку.

Вивчення переважної більшості документів треба здійснювати в три етапи: перевірка їх дійсності, встановлення належності пред'явнику, виявлення ознак підробки. На першому етапі встановлюють юридичну силу документа і відповідність його бланку затвердженій та діючій формі. На другому етапі перевіряються засвідчувальні реквізити, наявність печаток та штампів, а також їх зміст, а в документах, що посвідчують особу, – наявність фотографічної

картки власника та відповідність особі пред'явника документа. Якщо фотокартка в документі має нерівні краї, неправильну форму, ознаки переклеювання, треба здійснити додаткову технічну перевірку такого документа. Виявлення ознак підробки документа передбачає наявність у спеціаліста певних криміналістичних знань в галузі техніко-криміналістичної ідентифікації та дослідження документів.

Систематизація документів як об'єктів криміналістичної ідентифікації може здійснюватися на підставі різних розпізнавальних ознак. Це може бути: тип документа; загальна форма; вид матеріалу, з якого виготовлено документ; функціональне призначення документа тощо. Інформація, котру отримують в результаті оптичної ідентифікації під час огляду документа або яка міститься у документі, або її нанесено на поверхню документа. Виокремлюють два види такої інформації: матеріальну та символічну. Перший вид інформації містить фізичні, хімічні та геометричні властивості та характеристики матеріалів, з яких виготовлено документ, наприклад, волокна паперу, флуоресцентні частки, водяні знаки, впроваджені в товщу паперу захисні нитки тощо. Під символічною інформацією розуміють літерно-цифрові знаки, узори, портрети, фотозображення, малюнки водяних і літерно-цифрових знаків тощо.

В разі неавтоматизованого способу візуального контролю використовують, як правило, символічну інформацію, а в разі автоматизованого – матеріальну. Проте розроблено також окремі системи для автоматичної перевірки справжності документів, принцип дії котрих засновано на реєстрації символічної, так званої персональної ідентифікаційної інформації.

При використанні оптичних засобів контролю документів сьогодні найбільше широко застосовують дві групи методів: оптичну ідентифікацію справжності документа, що здійснюється вручну з обмеженим використанням нескладних допоміжних пристосувань, та автоматизовану ідентифікацію з використанням чутливих оптичних датчиків і електронних пристроїв обробки інформації.

В якості ручних пристроїв широко використовують лупи з додатковим освітлюванням, ультрафіолетові, інфрачервоні та магнітні детектори. Вони значно полегшують розпізнання візуальних захисних ознак, люмінофорних фарб та магнітних малюнків на документі. Пристрої автоматичного контролю поділяються на напівавтомати з ручним введенням документів та високошвидкісні автомати, що здатні за короткий проміжок часу одночасно опрацювати не менше 100 аркушів документів. У цих випадках здійснюється перевірка справжності документа за однією визначеною заздалегідь ознакою або групою ознак – розмірами бланку, наявністю тексту у видимому зображенні, магнітним позначкам тощо. Наприклад, розповсюдженими є пристрої для перевірки банкнот, що контролюють наявність у купюрі одночасно декількох ознак як реквізитів її захисту від підроблення. Проте їх можливості часто обмежені одним конкретним видом валюти, банкнотами однієї серії випуску або різних серій, але таких, що мають

однакові реквізити захисту. Такі пристрої стають не потрібними в разі випуску до обігу банкнот нового зразка, з новими захисними елементами. Також за допомогою цих приладів зазвичай не можна контролювати справжність банкнот іншими способами, тому що в них частіш за все використовують лише один алгоритм дій. Водночас довготривала незмінність захисних реквізитів та відсутність контролю за комплексом захисних ознак сприяють злочинній діяльності фальшивомонетників. Іншим недоліком таких приладів є те, що їх використання майже завжди притупляє пильність касирів, тому що рішення щодо справжності купюри підсвідомо перекладається на прилад, а не на людину [3, с. 96].

Більшість із зазначених реквізитів захисту документів може бути виявлена й візуалізована під час попереднього дослідження за допомогою спеціальних комплексів професійного обладнання для контролю справжності документів. На нашу думку, широкі можливості в дослідженні документів банківськими співробітниками мають окремі моделі приладів системи Regula, що призначені для контролю справжності документів, грошових знаків та цінних паперів. Даний прилад дає змогу контролювати наявність або відсутність водяних знаків, філіграні, стрічок та ниток безпеки, кольорових волокон, кінеграм. Також з його допомогою можна виявити ознаки основних засобів поліграфічного друку, зокрема, ірисного розкату, металографічного, орловського, високого, офсетного та інших способів і видів друку, місця внесення змін до первісного змісту документа шляхом дописки, домальовування, травлення, змивання [4, с. 14–15].

В процесі перевірки готівкових та безготівкових банківських документів для визначення їх справжності співробітниками банку не повинні робитися висновки на підставі виявлення лише однієї ознаки. Перш за все необхідно перевірити: якість паперу, у тому числі вивчаючи його тактильно та із використанням джерела ультрафіолетового випромінювання; відповідність та співвідношення реквізитів; колір барвників і наявність феромагнетика; ефект поліграфічного друку тощо [5, с. 18–19].

Усі випадки виявлення співробітниками банків підроблених документів чи виникнення у них підозри щодо справжності поданого на відповідне банківське опрацювання документа потребують при-

йняття негайних рішень. Насамперед за наявності таких фактів здійснення банківських операцій на підставі сумнівних документів не припустиме. Документи, що мають ознаки підроблення, їх подавачеві не повертаються, а затримуються для докладного вивчення і поглибленого контролю. Це стосується як готівкових грошей, так і документів, що використовуються для безготівкових розрахунків. Варто відразу зазначити, що затримані для перевірки документи мають бути збереженими у тому вигляді, який мали на момент виникнення підозри щодо їх справжності. Заборонено робити на таких документах будь-які позначки, виправлення, а також застосовувати методи досліджень, котрі змінюють первісний вигляд документа. Працівникам банківських установ слід також знати, що підроблені документи можуть свідчити про підготовку або вчинення злочину з їх використанням, а тому не виключено, що вони слугуватимуть важливими доказами в разі порушення кримінального провадження.

За найменшої наявності ознак злочину про це треба повідомляти правоохоронні органи і надати їм разом з іншими відповідними матеріалами ті документи, що стали предметом підозри. Подальше дослідження підроблених документів здійснюється в межах перевірки матеріалів працівникам відповідних оперативно-розшукових підрозділів або слідчими та спеціалістами в процесі досудового розслідування кримінального провадження і проведення судово-експертних досліджень. Для цього прокурором, органами досудового розслідування в межах здійснення кримінального провадження призначаються судові експертизи з техніко-криміналістичного дослідження документів, виконання яких доручається експертам судово-експертних установ чи підрозділів.

Висновки. Знання сучасних можливостей спеціальних досліджень документів потрібне не лише слідчим, прокурорам, суддям, адвокатам чи співробітникам правоохоронних органів та експертам судово-експертних установ, а й працівникам банків, адже саме від них багато в чому залежить своєчасність виявлення ознак підробки, а знання перспектив майбутніх поглиблених досліджень забезпечить вжиття необхідних заходів до відбору та збереження об'єктів судової криміналістичної експертизи, якими є банківські платіжні документи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Експертизи у судочинстві України : [навч.-практ. посіб.] / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. – К. : Юоінком Інтер, 2015. – 504 с.
2. Климова Е.И. Вопросы расследования фальшивомонетничества в криминалистической литературе / Е.И. Климова // Вестник криминалистики. – 2004. – Вып. 3(11). – С. 19–25.
3. Шаталов А.С. Фальсификация, подделка, подлог... / А.С. Шаталов, А.З. Ваксян. – М. : Лига-Разум, 1999. – 160 с.
4. Профессиональное оборудование для проверки документов. – К. : Экспертні системи, 2000. – 24 с.
5. Петряев С.Ю. Доллары США / С.Ю. Петряев, Н.С. Золотарь. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 28 с.